

# ביקורת ספרים



# הבה נפיח רוח בגווילים

## חיים חיון

זקוביץ, יאיר (2019). התנ"ך: מהפכת אלוהים. ירושלים: הוצאת מאגנס, ספריית מורטון ל. מנדל לספרים משני עולם, 296 עמ'

"ספר התנ"ך הוא ספר 'מהפכת אלוהים', ונשמע בו הד קולן של מהפכות אמוניות, חברתיות וספרותיות רבות", כך כותב יאיר זקוביץ בראש דבר לספרו (עמ' י). הביטוי "מהפכת אלוהים" שבכותרת הספר מקורו בספרות הנבואה, והוא מכוון לזיכרון עבר מאיים: "מִהֶפְכַּת אֱלֹהִים אֶת סֶדֶם וְאֶת עַמֶּרְהָ" (יש' יג' 19, יר' נ' 40, עמ' ד' 11). המילה "אלוהים" שבצירוף הזה לא באה ללמד רק על בורא עולם המחריב את סדום ועמורה, אלא גם על לשון הפלגה והעצמה, בדומה לצירופים מקראיים אחרים: נִפְתָּלִי אֱלֹהִים (בר' ל' 8), חֲרַדַּת אֱלֹהִים (שמ"א יד' 15) ועוד. המהפכה שאליה מכוון זקוביץ היא אפוא מהפכה הכרוכה באלוהים ושממדיה אדירים, מהפכה שאלוהים בליבה ושעוצמתה הניעה את אמות הסיפים בכנען לפני כשלושת אלפים שנה. לא כולם ערים למהפכות המקראיות. נהפוך הוא. רבים ילכו שולל אחר תחושת השמרנות שהספר משרה. עתיקותו, דתיותו, כריכתו האומרת כבוד, זיהויו עם קבוצות שמרניות. כל מורה לתנ"ך יודעת שכדי לעשות חסד עם הספר עליה לשחרר אותו מאזיקיו ולהראות שכל כולו עדות נאמנה לחיים שלמים ותוססים של עם. כל מורה לתנ"ך יודע שחובה עליו לצייר את התמונה הנחבאת בתוך המילים ובינן, להסביר שעולמות שלמים קמו ונפלו בדפי הספר, שהמקרא הוא ביטוי למהפכה רעיונית, עדות לשדה מערכה אידיאולוגי שהמילים בו משרתות כצינה ורומח ושהקולמוס הוא כלי מלחמתו של הפולמוס; שהפסוק הנראה תמים

לעולם אינו תמים, הוא תולדת המאבק בעד אמונות ודעות ונגד אמונות ודעות. הקריאה בתנ"ך היא הזדמנות אם כן להקשיב לרוח הסערה של כותבי הספר, רחוק רחוק ממדבר השממה, זו שממת האלוהים הנופלת לעתים על תלמידיו. ויש ללמוד להקשיב. להבין שהיצירה, כל יצירה, בנויה ממילים. ודווקא מילים אלו נבחרו ולא אחרות כי רק הן מיטיבות לבטא את מחשבת הכותב. ויש להטות אוזן לכתוב ולהתבונן במילה, ולא לגלגל במילים כמי שמגלגל בעדשים. כך נוכל להבין את הבשורה שהמקרא בישר ושאת תוצאותיה אנו נושאים עמנו עד עצם היום הזה, לטוב ולרע.

בספרו החדש יאיר זקוביץ עוזר לקוראים במלאכת הקריאה המדוקדקת, ובד בבד בראיית המקרא ממעוף הציפור. הסופר המקראי איש חידות הוא, וכדי לפרשו צריך מביני חידות שיסירו את הצעיפים שנתעלף בהם הכתוב וישכילו למצוא את המפתח לפענוח צפונותיו. זקוביץ הוא פרופסור אמריטוס מהחוג למקרא באוניברסיטה העברית בירושלים. ספרו, שהוא מעין מבוא לעולם האמונות המקראי, נועד לשוחר הדעת המבקש לגלות במקרא יותר ממה שנגלה בקריאה ראשונה ושנייה, ומוכן להיכנס אל עולם המחקר המקראי. אני, שזכיתי ללמוד מיאיר זקוביץ באוניברסיטה העברית, יודע שאין מתאים ממנו לשלב מחקר ביקורתי עם אהבת הספר, ויודע שלא ייפגם המחקר ולא תקלקל האהבה. כבשאר כתביו, מצטיין זקוביץ בלשון עט סופר מהיר. שפתו יפה ומזמינה, והספר נקרא בהנאה, ונחמד הוא להשכיל. לא גזרת גורל היא שספר הנכתב על מחקר המקרא יהיה סר חן וזעוף פנים. בספר שישה עשר פרקים, וכל פרק מיוחד למהפכה אחת: מהפכת האמונה, המהפכה הספרותית, המהפכה המשפטית, המהפכה החברתית, מהפכת הנבואה, מהפכת הקאנון ועוד ועוד. ארחיב בעניינן של שתי מהפכות כדי להבהיר את מהותו של הספר.

### פרק א: מהפכת האמונה – מריבוי אלילים לאל יחיד

בפרק זה מזכיר מחבר הספר שארצם של בני ישראל היא ארץ כנען, שפתם שפת כנען, הכתב העברי הוא הכתב הכנעני, והזיקה ליושבי כנען לא פסחה גם על עולם האמונות. אך טבעי הוא. המקרא העסוק במאבק בין אלוהי ישראל לבעל, אלוהי כנען, נדמה כיוצא נגד בני ישראל שהחלו נוהים אחר עבודת הבעל – ולא היא.

מלכתחילה, מדגיש זקוביץ, היה הבעל חלק מחייהם הדתיים של בני ישראל בכנען. כך ניתן להסיק מכמה מקורות מקראיים, וכך גם מממצאים אפיגרפיים המעידים על זיקה בין אלוהי ישראל לבעל. לשון אחר, קריאתו של אליהו, "עַד מָתִי אֶתֶם פִּסְחִים עַל שְׁתֵּי הַסַּעֲפִים אִם ה' הָאֱלֹהִים לָכֵן אֶחָדִיו וְאִם הַבַּעַל לָכֵן אֶחָדִיו" (מל"א יח 21), והמפגש בינו לבין נביאי הבעל בהר הכרמל – מפגש שהוא שיא המלחמה באלוהי כנען – לא נבעו מהתרופפות האמונה באל האחד, אלא שאליהו הקנאי לאל מבקש לקבוע קו גבול מוחלט בין אלוהי ישראל לבעל, קו גבול שטרם שורטט עד אז, שכן המונותאיזם הצרופ עדיין לא נולד. דורות יעברו עד שהמהפכה המקראית תשיג את יעדה בדבר האלוהים האחד.

### פרק ט: מהפכת הנבואה – ביקורת מוסרית

במאה השמינית לפני הספירה נפל דבר. בפעם הראשונה זוכה המוסר לעמוד בראש ולהתייזב על מדרגה גבוהה יותר מזו של הפולחן. נביאי הכתב הראשונים, ישעיהו ומיכה בממלכת יהודה, ועמוס והושע בממלכת ישראל, ארבעת הנביאים ש"בפרק אחד נתנבאו" (תלמוד בבלי מסכת פסחים פז עמוד א), יוצאים בשצף קצף, כל נביא בסגנונו, כנגד המקיימים את מצוות הפולחן וליבם רחוק מעשות טוב. זקוביץ מסיים את הפרק באמירה היוצאת מגבולו של המקרא: "הלהט המוסרי הבוער בדברי הנביאים לא שכך עד עצם היום הזה. כוחן של הנבואות הללו, המפנות אצבע מאשימה כלפי אלה העושים את המוסר כאסקופה הנדרסת יפה כאז כן עתה..." (עמ' 145). להזכירנו, שמהפכה זו שהדהדה ביהודה ובישראל לפני כאלפיים ושמונה מאות שנה רחוקה מלסיים את תפקידה. הרודפים בימינו אחר צדק, המבקשים לשפוט משפט יתום ולריב ריב אלמנה, החפצים בחסד ולא בזבח – לכל אלה אילנות גבוהים ועתיקים להיתלות בהם.

חלק מהדברים שמביא זקוביץ בספר, למד הוא מהחוקרים שקדמו לו, והוא מודה בראשית הספר "לחבורה המופלאה" של מוריו באוניברסיטה העברית על התורה שלמד מפהם. את שלמי התורה מסיים זקוביץ "בתודה ובברכה לקוראי העלומים, שעיונם בספר הוא שיפיח רוח חיים בגוויליו". הבה נפיח רוח בגווילים.

